

У цьому числі «Філософської думки» вміщено матеріал семінару «Лабораторії наукового перекладу», присвяченого українському перекладу твору Імануеля Канта «Критика сили судження». Переклад представив перекладач твору Віталій Терлецький. Модерував семінар Вахтанг Кебуладзе. Експертами були Анатолій Єрмоленко та Ігор Бурковський. Семінар відбувся 4 жовтня 2018 року в бібліотеці Гете-Інституту в Києві за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

ДО ТРЕТЬОЇ «КРИТИКИ» КАНТА

Віталій Терлецький: Хоча Кантову «Критику сили судження» (Kritik der Urteilskraft) традиційно залічують до корпусу «головних» критичних творів філософа, однак доводиться констатувати той факт, що порівняно з двома попередніми «Критиками» вона ще й досі залишається на маргінесі досліджень його творчості. Значною мірою це зумовлено, здається, такими змістовими складовими цієї праці, як естетика й телеологія. Втім, за ближчого розгляду її тематичний спектр виявляється набагато ширшим, включаючи, зокрема, філософію культури і навіть теологію. Найвагоміше те, що сам Кант розглядав її як завершення своєї «критичної справи», отже, планував і розробляв її у питоми систематичній перспективі, що неминуче тягнуло за собою певну ревізію вже сформованих засад трансцендентальної філософії. Оскільки змістова характеристика твору виходить за межі термінологічного семінару, доцільно зосередитися лише на низці понять і термінів третьої «Критики», переклади яких або залишаються досі неусталеними у вітчизняній традиції, або потребують деякого перегляду в контексті Кантової думки.

Насамперед переклад поняття «сила судження» (die Urteilskraft), що фігурує вже у заголовку твору, може викликати певні питання чи навіть непорозуміння. Не без впливу російськомовної традиції його здебільшого відтворюють як «здатність су-

© І. БУРКОВСЬКИЙ,
А. ЄРМОЛЕНКО,
В. КЕБУЛАДЗЕ,
В. ТЕРЛЕЦЬКИЙ,
2018

дження», хоча в такий самий спосіб перекладають цю назву й іншими мовами (наприклад, латиною — «*facultatis iudicandi*» або французькою — «*faculté de juger*»). Варто зауважити, що у Канта є низка понять на позначення ментальних спроможностей, що мають у складі слово «сила»: *die Einbildungskraft*, *die Fassungskraft*, *die Vorstellungskraft*. Це означає, що *die Urteilskraft* не тільки не становить виняток із цього ряду, а тісно взаємопов'язана з цими поняттями. Важливо й те, що поняття «сила» (*die Kraft*) та його похідні (рушійна сила, жива сила) постають предметом дослідження не лише докритичного, а й навіть пізнього періоду творчості філософа, передусім у перспективі філософського обґрунтування природознавства. Нарешті, сформоване в німецькій шкільній філософії XVIII ст., що так чи так зазнала впливу Ляйбніцевого мислення, поняття *die Urteilskraft* виявляє в Кантовій філософії цілий спектр значеннєво відмінних модуляцій: починаючи від відомого розмежування «визначальної» і «рефлектувальної» сили судження аж до практичної, естетичної і теологічної сили судження. Динамічна характеристика ментальних спроможностей якраз і вирізняє Кантову позицію.

Влучний відповідник «мета» для німецького *der Zweck* довелося змінювати на «ціль» у зв'язку з двома вагомими моментами. По-перше, майже не вживана форма множини для «мета» спричинює перекладати форми множини *die Zwecke* як «цілі». По-друге, засадниче для Кантової теорії поняття *die Zweckmäßigkeit* традиційно відтворюється як «доцільність», тож інший варіант, здається, буде зайвим. Тому задля уніфікації перекладу в усіх випадках, де трапляються слова з коренем *Zweck*, вони перекладаються через «ціль». Слово «мета» використовується лише у двох випадках вжитку: «кінцева мета» та у складі сталих конструкцій і зворотів, на кшталт, «для цієї мети», «з метою» тощо.

Дуже вживане у тексті третьої «Критики» поняття *das Gemüt* (більш як 150 разів!) завдає серйозні труднощі для перекладу. Найзагальнішим контекстом думки Канта є теза, що *das Gemüt* становить загальну царину всього суб'єктивного і ментального. Саме в цьому сенсі він говорить, що «цілком усі спроможності душі» [*des Gemüts*] охоплюють «спроможність пізнання», «почуття вдовolenня і невдовolenня» і «спроможність бажання» [AA V, 198]. Тут ми маємо об'єктивну складність перекладу, позаяк традиційним відповідником для «душа» є *die Seele*, яка своєю чергою постає суто психологічним аспектом *das Gemüt*. У латині еквівалентом для *das Gemüt* є *animus*, а для *die Seele* — *anima*. Варіанти перекладу «душа» або «душевна спроможність» умотивовані суто природним для української мови вжитком і контекстом цього слова та поняття; наприклад, «душевний настрій/стан» або «душевні сили».

Як видається, вдалим є переклад *das Wohlgefallen* як «уподобання», оскільки це слово в обох мовах є субстантивациєю дієслова «подобатися», «бути до вподоби» (*gefallen*). Крім того, воно лексично зафіксоване саме як естетично забарвлена лексема. Проте зовсім не виключено, що варіант «уподоба» теж був би доречним.

Набагато складніше було розібратися з низкою понять, які певним чином окреслені в Кантовому творі: *die Lust / Unlust — das Vergnügen — der Genuß (das Genießen)*. На підставі з'ясування значень цих понять не лише в третій «Критиці», а й у інших творах Канта, ми наважилися перекладати першу пару понять, що дуже часто вживаються разом, найбільш нейтрально як «задоволення — незадоволення». А проте з огляду на те, що в українських перекладах двох перших «Критик» вони перекладені як «вдоволення — невдоволення», було ухвалено рішення пристати на такий варіант. Для *das Vergnügen* був обраний відповідник «утіха», що за Кантом є «вдоволенням через чуття», а *der Genuß* відтворюється як «насолада», бо це слово за Кантом позначає «нутро утіхи».

Мабуть, найскладнішим для перекладу виявилось поняття *die Beurteilung* разом із дієсловом *beurteilen*. І справа полягає не лише в частотності його вжитку (більш як 120 разів!), а передусім у найтіснішому зв'язку з іншим базовим поняттям Кантової теорії «судженням» (*das Urteil, urteilen*). Якщо сучасне значення *die Beurteilung* зводиться переважно до «оцінки», то в часи Канта воно означало: вивідати певне судження про щось, оцінюючи його. Поряд з естетичним *Beurteilung* у Канта має місце також телеологічне, моральне і логічне *Beurteilung*, наприклад у контексті «логічного *Beurteilung* природи».

Суто з мовного погляду латинським відповідником для *Beurteilung* виступає *judicium*. Однак Кант вживає *Beurteilung* як німецький відповідник до латинського *diiudicatio*, що має значення «остаточне рішення», «присуд», «визначення», а дієслово *diiudico* означає ще й «розрізнати» (істинне / хибне). У такому контексті його вживає А.Г. Баумгартен: «я суджу [*beurteile*] (*diiudico*) саме тоді, коли я уявляю досконалість чи недосконалість речей» [*Metaphysica*, § 606].

Отже, проблема полягає в тому, щоб знайти такий український відповідник, що поєднував би значення «судження» та «оцінки». Найприроднішим було б слово «осуд», яке в 30-х рр. ХХ ст. мало ще цілком нейтральне значення. Однак тепер це слово має лише негативні конотації й навряд чи прийнятне для перекладу естетичного поняття. Цікавим видається невживане в іменниковій формі «посудження», але воно не містить оцінного моменту, хіба що за віддаленою аналогією з «поцінуванням». Якщо ж, наважуючись на радикальні зміни, обирати відповідником для *die Beurteilung* «розсуд» (цікаво, що при зворотному перекладі для «розсуду» друге місце посідає саме *die Beurteilung* (Українсько-німецький словник, за ред. Кузеля та Рудницького, 1943, с. 1023), то таке рішення зумовить необхідність пошуку відповідника для *der Verstand*, що його вже усталено перекладають саме як «розсуд». Зваживши всі можливі «за» і «проти», ми дійшли висновку, що найбільш прийнятним варіантом перекладу буде дещо описова конструкція «оцінне судження» / «оцінно судити». Головна її перевага полягає в тому, що вона, по-перше, поєднує вказані значення і, по-друге, є цілком зрозумілою для сучасних читачів.

Анатолій Єрмоленко: Це дуже добре, що ми зараз перекладаємо третю «Критику» Канта. Адже це не тільки питання перекладу класичних творів українською, це також гарна нагода поговорити про розвиток нашої філософської мови та термінології, і переклад є тут найкращим засобом. До того ж без цього твору не можна зрозуміти й таких сучасних концептів, як мовна, лінгвістична, морально-етична та комунікативна компетенції тощо. Восстанне про «Критику здатності судження» І. Канта йшлося, коли французький філософ Марк де Лоне 24 жовтня 2016 року презентував свою доповідь «Ескіз символізму: 59 параграф “Критики здатності судження” І. Канта» у Бізнес-Школі Києво-Могилянської академії, яка викликала жвавий інтерес філософської громадськості.

Варто наголосити, що Віталій Терлецький добре знається на німецькому трансцендентальному ідеалізмі, є досвідченим перекладачем праць Канта. Загалом переклад тексту вдалий, так само як і переклад термінів. Проте хотів би висловити й деякі зауваження, зокрема:

С.1. У першому реченні варто змінити порядок слів: «Якщо філософію, оскільки вона містить принципи розумового пізнання речей (а не суто принципи форми мислення взагалі, як логіка, без різниці об'єктів) завдяки поняттям, зазвичай поділяють на теоретичну і практичну, то вчиняють цілком слушно» на такий: «Якщо філософію зазвичай поділяють на теоретичну і практичну, то вчиняють цілком слушно, оскільки вона містить принципи розумового пізнання речей (а не суто принципи форми мислення взагалі, як логіка, без різниці об'єктів) завдяки поняттям».

С. 1. Замість «... лише двох родів [zweierlei Begriffe]» слід вжити «... лише двох видів».

С.2. «Утім, остання різниця суттєва». Слово «різниця» слід замінити на «відмінність».

С.2. «Всі (Усі. — А.Є.) технічно-практичні правила (себто правила мистецтва і вмілості [Geschicklichkeit] взагалі, або ж мудрості [Klugheit], як вмілості мати вплив на людей та їхню волю)». Тут замість «мудрості» слід вжити терміни «розсудливості» або «кмітливості», адже йдеться про технічно-практичні правила, а не морально-практичні.

С.2. «... називаються просто законами, але базуються не на чуттєвих умовах». Слово «базуються» слід замінити на «ґрунтуються» або «засадничені». Взагалі я би термін «базуються» у філософських текстах українською мовою не застосовував би.

С. 5. III. «Про критику сили судження як засіб пов'язання двох частин філософії в ціле». Гадаю, що варто замінити «пов'язання» на «поєднання».

С.8. «Таким чином, доцільність природи є окремим поняттям а рїогї, яке своє походження має винятково у рефлектувальній силі судження». «Винятково» тут варто замінити на «тільки».

Вважаю, що текст перекладу можна друкувати, врахувавши висловлені сьогодні в обговоренні зауваження.

Ігор Бурковський: Розглядений текст, українська версія «Вступу» до значеного Кантового твору, являє собою ще радше чернетку, слід це врахувати. За бінарною шкалою «задовільно / незадовільно» я присудив би йому позитивну оцінку. Перекладач демонструє загалом достатню, як на сучасні українські мірки, відповідність трьом головним кваліфікаційним вимогам — обізнаність із предметом (темою) перекладаного твору, знання мови оригіналу й володіння мовою перекладу. Найсильнішим пан Віталій Терлецький з його репутацією авторитетного кантознавця є вочевидь у першому пункті. Що ж до останнього, то, коротко кажучи, переклад потребує кваліфікованого літературного редагування. Не все гаразд у перекладача й із розумінням мови оригіналу — насамперед форм, котрі у XVIII столітті мали не той зміст, що нині. Такими пастками (у межах невеличкої 1-ї частини «Вступу») для нього стали слова Kunst (не «мистецтво», а «ремесло»), kennbar (не «помітний», а «пізнаваний»), Unterschied (не «різниця» й навіть не «відмінність», а «розрізнення»). Є й інші випадки помилкового прочитання деяких місць Кантового тексту. Дивуватися тут не варто: такі прикрі моменти — не рідкість для праць цього жанру (зацікавлених осіб відішлю до післяслова перекладача в українському виданні другої «Критики» 2004 року).

Твердження щодо недосконалості обговорюваного тексту належить, звісно, підкріпити переконливими ілюстраціями. Почнімо з перших рядків третього абзацу: «Воля, як спроможність бажання, є однією з багатьох природних причин». В оригіналі стоїть: «Der Wille, als Begehrungsvermögen, ist nämlich...» — останнє слово в перекладі пропущене. Воно виконує тут сполучникову функцію, слугуючи пов'язанню речення з попереднім. Отож має бути: «Річ у тім, що воля...». Далі — значно серйозніша хиба: слова «alles, was als durch einen Willen möglich (oder notwendig) vorgestellt wird» витлумачено як «все, що уявляється через волю як можливе (або необхідне)». Насправді ж тут ідеться про «... можливе (чи необхідне) завдяки якійсь волі». Це чітко впливає з контексту, на це вказує й порядок слів (інакше було б «alles, was durch einen Willen als möglich...»). І ще одна деталь: некоректним є написання *практично-можливим* (та низка аналогічних у різних місцях). У нашій сучасній орфографії (і багатьох інших) члени подібних словосполук поєднуються дефісом, якщо вони є рівнопорядковими, перебувають у відношенні сурядності (паратакси): *синьо-жовтий*, *шведсько-данський*, натомість тут маємо відношення підрядності (гіпотакси), перше слово є означенням другого, тому слід писати *практично можливим* (знак наголосу використовуємо як один із засобів виділення, замість недоречних тут жирного шрифту чи підкреслення, задля полегшення читачеві правильного розуміння).

Наступне речення: «Тут з огляду на практичне залишається невизначеним, чи те поняття, яке надає правило каузальності волі, є поняттям природи або поняттям свободи». У ньому маємо хибне відтворення оригіналу радше не через хибне прочитання, як у попередньому випадку, а через недосконалість українськомовної компетенції перекладача. «З огляду на практичне» — це означає: «бе-

ручи до уваги (зважаючи на) практичне, або й «через (рос. *из-за*) практичне; внаслідок наявності практичного». Правильним же перекладом нім. *in Ansehung des Praktischen* у цьому випадку буде «стосовно / щодо практичного; у тому, що стосується практичного». Той неприйнятний для даного контексту механічний переклад наведеного німецького звороту бачимо й у інших місцях. (Інший приклад такого підходу — наприкінці першого абзацу: «... поділу, який завжди припускає якесь протиставлення», де *припускає* — неадекватне механічне передання оригінального *voraussetzt*, чи навіть, імовірно, його російського еквівалента *предполагает*, замість адекватного українського відповідника *передбачає*). Крім того, ще один прикрий огріх: «... чи те поняття... є поняттям природи або поняттям свободи». Останнім часом поширилося різуче й неприпустиме вживання сполучника *або там*, де неодмінно має бути *(а) чи* — що бачимо й у перекладача.

Слідом іде така фраза: «Утім, остання різниця суттєва (*Der letztere Unterschied aber ist wesentlich*)». Вона теж потребує виправлень (хоч відхилення від оригіналу тут радше незначне): «А остання відмінність є істотною».

У наступному реченні читаємо: «... оскільки у поділі певної раціональної науки [*Vernunftwissenschaft*] вага припадає цілковито на ту відмінність предметів, якої потребує пізнання відмінних принципів (*weil es in der Einteilung einer Vernunftwissenschaft gänzlich auf diejenige Verschiedenheit der Gegenstände ankommt, deren Erkenntnis verschiedener Prinzipien bedarf*)». Тут — черговий приклад помилкового розуміння оригіналу, *lapsus relationis* «із точністю до навпаки»: насправді «...важить (грає роль) лише та відмінність предметів, пізнання яких потребує відмінних принципів». І ще: я загалом схвалюю передання *Vernunftwissenschaft* як «раціональна наука» замість «розумова наука» чи «наука розуму», та ще більше вітав би переклад *Sittenlehre* (наприкінці 4-го абзацу) як «етика», а не «вчення про звичаї».

Погляньмо ще на передостанній абзац першої частини. Неважко помітити, що він потребує чималого доопрацювання — але з огляду на його розлогість обмежимося лише першими рядками: «Отже, наскільки мало розв'язання проблем чистої геометрії належить до окремої її частини, або землемірне мистецтво заслуговує імені практичної геометрії, на відміну від чистої (*So wenig also die Auflösung der Probleme der reinen Geometrie zu einem besonderen Teile derselben gehört, oder die Feldmeßkunst den Namen einer praktischen Geometrie, zum Unterschiede von der reinen... verdient*)...». Тут у Канта сказано ось що: «Отож так само, як розв'язування задач із чистої геометрії не становить окремої її частини, або як землемірство не заслуговує ймення практичної геометрії, відмінної від чистої...».

На завершення звернімося й до другої частини «Вступу», третього речення її п'ятого абзацу. Слова «*aus gegebenen Gesetzen durch Schlüsse Folgerungen ziehen*» означають не «завдяки висновкам видобувати із даних законів наслідки», а «шляхом умовиводів добувати з даних законів висновки».

Резюмуючи, наголошу: переклад потребує ґрунтовного кваліфікованого редагування (та саморедагування) — і літературного, і наукового. Будемо

сподіватися, що висловлені зауваги стимулюватимуть перекладача до подальшої праці. Цікаво буде порівняти виданий у світ текст із нинішньою версією.

Я утримуюся від обговорювання назви твору, бо це питання досить широке — спинюся на ньому при іншій нагоді. Що ж до іменника *Gemüt* — його значення в Канта можна окреслити як сукупність душевних здатностей, то я перекладав його як *душевність* — за зразком терміна *чуттєвість* на позначення подібного за характером поняття (можна згадати ще й такі збірні іменники, як *людність*, *живність*). Крім того, латинський прототип цього терміна *animus* однокорінний з *anima* «душа», хоча при «онімечуванні» симетрії й не дотримано. Таке рішення викристалізувалося в перебігу обговорення перекладу «Критики чистого розуму» на засіданні Кантівського товариства (див. с. 485 українського видання 2000 р.). Я особливо не тримаюся за цей варіант, але заміни йому наразі не бачу — вживати в цій ролі слово *душа*, еквівалент німецького *Seele*, вважаю недоцільним. Може, попри свою дотеперішню незвичність (при першому вживанні потрібен коментар), він ще й набуде поширення.

Учасники семінару

Бурковський, Ігор — кандидат філологічних наук, магістр філософії, старший науковий співробітник відділу загального та порівняльно-історичного мовознавства Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Єрмоленко, Анатолій — доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Кебуладзе, Вахтанг (модератор) — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Терлецький, Віталій — кандидат філософських наук, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту українознавства.
